

Паращук Л.Г.,
здобувач кафедри
загальноправових дисциплін
Київського національного університету
внутрішніх справ

Гносеологічні засади реалізації принципу верховенства права

Існування правової держави неможливо уявити без належного забезпечення, реалізації та захисту основних прав і свобод людини і громадянина. І від того, який тип праворозуміння лежить в основі розвитку усіх право- і державотворчих процесів, залежить правове становище особи у суспільстві, напрям діяльності усіх гілок влади та рівень розвитку правосвідомості і культури людини та суспільства загалом.

Трактування змісту права завжди сприймалося неоднозначно, в залежності від ступеня розвитку країн, класів, які панували у суспільстві тощо. Його розуміння коливалося від юснатуралістичного (в якому пріоритетними визнавалися права і свободи людини), до легістського (де домінуючу роль відігравала держава, а людина була інструментом реалізації її цілей).

В Україні, яка майже століття перебувала під диктатурою Радянського Союзу, право ототожнювалось із законом, сприймалося як наказ, сила,

примус. Радянське правознавство сповідувало головним чином нормативістський підхід до права, розглядало його лише у невід'ємній історичній єдності з державою як продукт останньої, як основу і знаряддя здійснення класового панування в державних формах [1, с. 8].

Після розпаду СРСР Україна, вперше за багато років, змогла самостійно визначити шлях розвитку власної державності. Зародження нових суспільних відносин та наявність глибокої кризи в українському суспільстві викликали необхідність створення відповідного правового поля, що вимагало внесення змін до законодавства Української СРСР та прийняття нових законів, які б відповідали реаліям життя.

Однак, як зазначає О.І. Ющик, в Основному Законі України з одного боку було закріплено досить високий рівень конституційних прав і свобод людини і громадянина навіть у порівнянні з так званими „розвинутими демократіями” світу. З іншого - в ньому визначена організація державної влади, котра не здатна забезпечити і гарантувати більшості з цих прав і свобод [2, с.154]. Прийняття Конституції України, не дивлячись на її неоднозначний, суперечливий характер, спрямувало нашу державу у напрямку утвердження та реалізації цінностей верховенства права: свободи, рівності, справедливості тощо. В Основному Законі було проголошено, що „Україна є суверенна, незалежна, демократична, соціальна, правова держава” (ст. 1), а також, що „в ній визнається і діє принцип верховенства права” (ст. 8) [3]. Але чинна Конституція України закріпила президентську вертикаль, яка втілює і виражає принцип централізації, принцип тотожності державного та громадського, що, зрозуміло, гальмівним чином вплинуло на розвиток демократичних процесів, становлення громадянського суспільства, яке є опорою демократії.

Принцип верховенства права визнає людину найвищою цінністю, а її невід'ємні права і свободи пріоритетом у громадському житті. Даний принцип, як і інші принципи права, будучи одним із елементів правової ідеології, являє собою не тільки сукупність нормативно втілених ідей та ідеалів права, його керівних засад, об'єктивно зумовлених політичними, економічними, соціальними та культурними умовами суспільного життя, а й суб'єктивне право людини мати власні ідеали права та власне бачення шляхів їх досягнення [4, с.41].

В змісті цього принципу відбито загальне уявлення людини про те, яку роль право має відіграти в регулюванні суспільних відносин, а також те, в якому зв'язку повинні перебувати право і держава. Так, пишучи про зв'язок держави і права, Г. Радбрух зазначав, що принцип верховенства права встановлює такий порядок дії права і держави, що остання має право видавати закони лише настільки, наскільки вона гарантує їх дію [5, с. 94].

Для реалізації принципу верховенства права необхідним є не тільки закріплення його в законодавчих актах, але й правильне розуміння права, його практичне застосування. Потрібно, щоб внутрішня та зовнішня поведінка людини була просякнута правом. Верховенства права можна досягти за умови, коли суспільство живе у правовій державі і саме

суспільство є громадянським. У такій державі цінності кожної окремої особи і всіх разом досягають вищого рівня. Кожна особа має свободу самостійно, виходячи із ідей права, вирішувати життєво необхідні питання, а держава зобов'язана сприяти їй у цьому.

В Україні вже більше п'ятнадцяти років триває правова реформа, що включає в себе реформування законодавчої функції та представницьких органів влади, адміністративну та судово-правову реформи. Її мета – приведення у відповідність принципу верховенства права діяльність всіх гілок влади – законодавчої, виконавчої та судової. Не дивлячись на певні позитивні зрушення, здійснення правової реформи так і не отримало повною мірою своєї реалізації державним апаратом. Процес реформування ознаменувався запровадженням нових організаційних елементів, інтенсивним накопиченням нормативної бази регулювання суспільних відносин і формально закріпив загальновизнані демократичні принципи, цілі та інститути концептуальної спрямованості [4]. Разом з тим, досі до кінця не подолана науково-юридична спадщина радянського періоду, зокрема щодо розуміння співвідношення права і закону, що, як видається, є нині однією з причин гальмування демократичної трансформації правової системи в Україні, процесу приведення у відповідність юридичних реалій країни із закріпленими в основних політико-юридичних актах, в першу чергу, Конституції України, ідеалами і принципами перспективного демократичного розвитку українського суспільства [1, с.8].

Насамперед, необхідно чітко визначити повноваження органів усіх гілок влади. Правові ідеї мають пронизувати нормативно-правові акти. Адже, принцип верховенства права має сенс лише у разі, якщо право розуміється не просто як сукупність норм, встановлених державою, а як принцип правової рівності, тобто рівний масштабу, рівна міра справедливості, добра, істини тощо для однойменних суб'єктів права, як звичаї, традиції, моральні цінності та принципи, які легітимовані суспільством, базуються на історично досягнутому рівні соціальної етики. Таке розуміння права не дає підстав для його ототожнення із законом, а отже – унеможливорює ідеалізацію приписів держави, підміну волі більшості населення волею бюрократії [6, с. 3].

Верховенства права можна досягти за умов наявності високого рівня як індивідуальної правосвідомості у значної частини населення, так і суспільної правосвідомості загалом. Правосвідомість не виступає передумовою створення правових норм та інститутів, спрямованих на досягнення мети всього суспільства, а відображає поведінку, вчинки учасників суспільних відносин, урегульовані нормами права, та інші аспекти поведінки, що потребують правової оцінки [7, с. 153]. Індивідуальна правосвідомість полягає в усвідомленні людьми цінностей природного права, прав і свобод людини і оцінці чинного права з погляду його відповідності загальнолюдським цінностям, що знайшли закріплення в міжнародних документах про права людини. Правосвідомість не лише виражає ставлення індивіда до правової дійсності, а й спрямовує її на певні зміни в правовому середовищі, прогнозує та моделює їх [8, с.462]. Індивідуальна

правосвідомість не може існувати без суспільної правосвідомості, яка містить правові ідеї, погляди, теорії, що поширені в даному суспільстві та відображають типові властивості його юридичної дійсності. Вона об'єктивується у вигляді чинного законодавства, системи права, правопорядку, режиму законності, правової культури та ідеології. Суспільна правова свідомість може проявлятися у формах, які не існують і не можуть існувати у свідомості конкретних людей [9, с. 86].

Індивідуальна і суспільна свідомість є взаємозалежними. Чим вищий рівень індивідуальної правосвідомості, тим вищу планку ставить суспільна правосвідомість, тим більшої цінності набуває право в даному суспільстві. І, навпаки, суспільна правосвідомість має вплив на формування індивідуальної правосвідомості.

Розвиток правової системи має йти паралельно з розвитком правосвідомості громадян. Як наголошував І. Ільїн, право лише тоді знаходить предикат сили, лише тоді здійснює своє призначення, якщо правова свідомість сприйме його, наповниться його змістом і дозволить новому значенню впливати на життя душі, визначити її рішення й спрямувати поведінку людини. Тоді право стане силою у внутрішньому, а через це й у її зовнішньому житті.

Однак реформування правової системи відбувається відокремлено від суспільства, що суперечить ідеям верховенства права. Аналіз чинного законодавства та практики його застосування дає підстави твердити, що більшість громадян внаслідок низької правосвідомості або взагалі відсутності правової свідомості, байдуже або негативно відносяться до правових змін у державі. Як слушно відзначає М.Г. Патеї-Братасюк, свідомість не може бути правовою, якщо в країні кожен другий закон чи підзаконний нормативний акт працюють на якийсь приватний інтерес за рахунок всіх інших членів суспільства... ..Українцям потрібне нове розуміння права, його джерел, істини в праві, їх критеріїв, нове розуміння функцій права, його цінності. Нам потрібні гуманістичні засади функціонування правової реальності, з-поміж яких – принцип верховенства невідчужуваних природних прав людини, а не верховенства закону [10, с. 322].

Правова реформа має розглядатися як антропологічний рух. Сьогодні вимагається справжня духовна революція, корінний перегляд світоглядно-методологічних основ, для того, щоб перемогти марксистський сцієнтизм, який в свій час розвінчав самоцінність та автономію духовного середовища та поставив її під знак економічного інтересу та класової користі [10].

Для нормального протікання процесу державно-правової реформи важливою є розробка питань, пов'язаних з підвищенням правосвідомості громадян, оскільки розвиток правової системи не повинен бути відірваний від правової свідомості та правової поведінки їх, бо це часто призводить до нерозуміння цих правових процесів, вибору негативних моделей поведінки, гальмівних процесів в правовому розвитку тощо.

Список літератури:

1. Селіванов В.М. Нетотожність права і закону (методологічний аспект) / В.М. Селіванов // Право України, 2005. – № 5.
2. Ющик О. І. Правова реформа: загальне поняття, проблеми здійснення в Україні / О. І. Ющик. – К., 1997.
3. Конституція України. – К.: Велес, 2006.
4. Мірошніченко В. Повернути верховенство права [Електронний ресурс] / В. Мірошніченко // Урядовий кур'єр. – 2006.03.18. – № 52. – www.letter@ukcc.com.ua.
5. Радбрух Г. Філософія права. – М., 2003.
6. Заєць А. Принцип верховенства права (теоретико-методологічне обґрунтування) / А. Заєць // Вісник Академії правових наук України. – 1998. – № 1(2).
7. Оніщенко Н.М. Сприйняття права в умовах демократичного розвитку: проблеми, реалії, перспективи: Монографія / Відп. ред. академік НАН України Ю.С. Шемшученко / Н.М. Оніщенко. – Київ: ТОВ «Видавництво «Юридична думка», 2008.
8. Скакун О.Ф. Теорія держави і права / О.Ф. Скакун. – Харків: Консум, 2006.
9. Швачка В.Ю. Рівень правової свідомості особи як результат її правової соціалізації / В.Ю. Швачка // Бюлетень Міністерства юстиції України. – 2007. – № 11 (73).
10. Патей-Братасюк М.Г. Філософія права: Навчальний посібник / М.Г. Патей-Братасюк. – Тернопіль, 2006.